

JUHA VARTO

Uskonnonopetuksen efekteistä

Perintemme on sekoitusta kahdesta lähteestä, magiasta ja järjestä. Maaginen suhde luontoon on vahva, kuten voimme huomata pyrkimyksistämme luonnonmukaiseen, aitoon, palaamiseen, jossa ihmisen koti on yhä metsä tai savanni. Eurooppalainen sivistys on yli 2000 vuotta pyrkinyt järkipäistämään elämisen olosuhteita; luonnontieteiden ja lääketieteen kehitys on hieno esimerkki järjen voimasta. Maaginen ja järkipäinen ovat yhtä vahvoja, ja heti, kun toinen näyttää voimistuvan, toiselle annetaan lisää tilaa. Tämä näkyy hyvin koulussa ja keskustelussa uskonnonopetuksesta.

Koulun henkinen tausta on järkipäisyysdessä, mutta Suomessa se heti alkuun antoi maagiselle paljon painoa, koska vain siten uskottiin kasvamisen olevan kokonaista; lapsi oli alistettava jonkin jumalan vallan alle, jotta hän ikuisesti pelkäisi: juuri tämä pelko on ”viisauden” alku.

Suomessa ei ole pystytty toteuttamaan kirkon ja valtion eroa, koska poliitikot seuraavat samaa pelkoa (”jos sitten kuitenkin...”). Kirkon ja valtion liitto vaikuttaa myös yliopistoihin, joista eräät liittyvät luvun alkamiseen ja promootiojuhliin jumalanpalveluksen merkinä siitä, että tiede ja korkeampi opetus ovat alistetut jollekin toiselle voimalle kuin järjelle. Tämä irvokkuus on symbolista ja merkitsevää, koska se päästää maagisen suoraan järjenmukaisen sydämeen. Näin kulttuurisiin merkeihin osoitetaan, minkä puoleen on syytä kääntyä, kun tarvitaan tietoa, joka ylittää tai ohittaa arkisen tai tieteellisen päättelyn.

Tiedotusvälineet kääntyvät säännöllisesti kirkon edustajien puoleen tarvitessaan kannanottoja kysymyksiin, joihin järjen ei uskota riittävän. Toimittajat kysyvät piispoilta tietoa, jonka pitäisi ohjata meitä kaikkia. Suomi on kouluttanut suuren joukon yhteiskuntatieteen asiantuntijoita ja filosofi, jotka ovat työkseen pohtineet ja kirjoittaneet moraalien, etiikan ja ihmisenä olemisen käytännöllisen ja teoreettisen ymmärtämisen ehdoista, mutta heiltä ei kysytä. Vastajiksi valikoituvat pienen paimentolaiskansan sekavaa historiikkaa tutkineet, maagisia menoja toistavat henkilöt.

Koska näkyvyys on mediayhteiskunnassa yhtä kuin totuus, nuo symboliset toimet antavat merkitystä myös yksilön elämän tapahtumille: sikiäminen, syntymä, kirkkoon ottaminen, häät (ja toiset, kolmannet häät), heikentyminen, kuoleman odotus ja pelko on parasta antaa maagikkojen käsiin, koska valtio, yliopistolaitos, tiede, koulu ja media ovat valinneet kirkon. Kirkon oppi voi olla järjetön, mutta sillä näyttää olevan valtaa järjen yli jokaisessa tärkeässä asiassa.

Koulutetut ihmiset eivät aivan herkästi tunnustaudu järjettömyyden kannattajiksi. Kirkon propagandakoneisto on tarjonnut heille ratkaisun: kirkollinen ja uskonnollinen ovat osa perinnettä ja siksi ”turvallisuutta luovia” tekijöitä ”muuttuvassa maailmassa”. 2000-luvulla lyhyestä ja ohuesta traditiosta tulee yllättäen pitkä ja syvä; pappien puheet asettavat tason, jota korkeammalle ihmiset eivät enää edes yritä, kun he pohtivat elämänsä ratkaisuja.

Asia ja asian kuvaus

Kulttuuriset ilmiöt näyttävät kertautuvan, rakenteistuvan uudelleen ja myös korvautuvan jollakin toisella ilmiöllä. Monesti ei olekaan kyse ”vain” kehittymisestä vaan merkitysten muuttumisista ja kontekstien vaihtumisista. Sama ilmiö on todettu myös biologiassa, kun havaittiin, että eräät muovin raaka-aineet korvaavat eliöiden omia sisäeritteitä ja siten tyydyttävät tarpeen mutta eivät täytä tehtävää. Eliön järjestelmä uskoo, että kaikki on kunnossa, koska jokin on täyttänyt paikan, joka oli täy-

”Jälkikäteen on varsin vaikea erottaa toisistaan tekijä, joka vastasi johonkin tarpeeseen, ja tilanvaltaaja, joka ei vastaa mihinkään.”

tettava. Tällä on merkitystä, jos kyseessä on esimerkiksi elintoimintojen ylläpito tai lisääntymisen edellyttämä hormoni.

Nonyylifenoli, 4-(2,4-dimethylheptan-3-yl)phenol, osoittautui tällaiseksi kulttuuriseksi kerrostujaksi, joka hyvin täytti biologisessa järjestelmässä lisääntymistä säätelevän hormonin kolon mutta jätti täyttämättä tehtävän. Eläin, esimerkiksi ihminen, ei koe jääneensä mistään paitsi, tilanvaltaaja ei ole vieras eikä outo. Silti toivottu elämää ylläpitävä tehtävä, esimerkiksi kyky lisääntyä, ei toteudukaan ja eläin toisensa jälkeen kuolee saattamatta maailmaan seuraavaa sukupolvea. Nonyylifenolia on jo kaikkialla ympäristössä ja meissä, joten ongelma ei ole aivan pieni. Se saattaa olla suurempi syy maailmanloppuun kuin mayojen kalenteri, hyperinflaatio, napasiirtymä tai supertulivuori.

Jos nonyyylifenolin antama karmiva esimerkki palautetaan takaisin kulttuuriin, on helppo huomata, että juuri noin kulttuurin ilmiöt pyrkivät toimimaan: ne yrittävät vallata, usein yksittäisen ihmisen tarmokkaalla avustuksella, paikan joltakin elintärkeältä. Paikan vallattuaan ne esittävät itse olevansa elintärkeitä (ja olleensa sitä jo ”ammoisista ajoista”). Jälkikäteen on varsin vaikea erottaa toisistaan tekijä, joka vastasi johonkin tarpeeseen, ja tilanvaltaaja, joka ei vastaa mihinkään.

On helppo hyväksyä, jopa postmodernina aikana, että esimerkiksi kaupallinen ja ylikansallinen viihde täyttää tilaa, jossa ennen oli paikallinen ja kosketeltavissa oleva kulttuuri, ehkä kotikutoinen ja pitkästyttävä mutta

oma. Viihde on osoittanut, että se täyttää paremmin tilan kuin himmelin tekeminen tai naiskuorossa laulaminen. Viihteen voi ostaa ja vakuuttua, että kyse on jostakin laadultaan erinomaisesta, monien muidenkin haluamasta, kuten Britney Spears tai World of Warcraft®.

Olemme päässeet seuraamaan monia muitakin vastaavia korvaavuuksia. Aiemmin vaivalla hankittu kokemus tai tieto – kuinka päästä jonnekin, mistä tunnistaa aidon, kuinka erottaa tosi valheesta ja näin edelleen – on nyt välittömästi löydettävissä, sellaisenaan esitettynä, irti epäolennaisesta, lähteissä, joihin kaikilla on pääsy. Pienellä summalla (tietokoneen, internetyhteyden, kännykän hinta) voimme ostaa tiedon, jonka hankkiminen saattoi viedä isovanhemmilta terveyden ja ehkä hengenkin. Ainakin he olivat eksyksissä suurimman osan elämänsä. Kiitos kaupallisten sovellusten, me emme ole enää koskaan eksyksissä.

Koulun nonyyylifenoli

Koulussa päädyttiin kahdestilaukeavaan: Järkipäristä kehitetään lapsessa tiedon omaksumisella, laskemistaidolla ja kulttuurisen pääoman hankkimisella esimerkiksi kielten oppimisessa. Vaikka kyse olisi ulkoa oppimisesta, taustalla on kuitenkin ajatus, että joku jossakin on käyttänyt järkeään saadakseen näkyville sen, mitä koulussa opitaan. Taitoa korostavat aineet perusteltiin niiden kasvattavalla vaikutuksella, taito kun paljastaa tekijälleen itse teossa, mikä on oikein ja mikä ei. Taidoissa oli toinenkin

puoli, taiteen perinne, joka kuvataiteen ja musiikin opetuksessa tulee esille arvostuksina, joita on hyvin vaikea osoittaa muuten kuin toistamalla, että jokin on arvokkaampaa kuin jokin muu.

Maaginen jäi koulun oppiaineeksi sekavammin perustein. Pelon ylläpitäminen on ollut tärkeä syy satoja vuosia, kuten tunnemme lukuisista opetusohjelmista, elämäkertoista, tunnustuksista ja kaunokirjallisista kuvauksista. Kurinpidollinen merkitys elää yhä oppina, jossa satuolento ”näkee” sinut kaiken aikaa eikä salaisinkaan tekosi jää häneltä varjoon. Satuolento on narsistinen (kuten monien vanhemmat) ja rankaisee, rakastaa, uhkaa, anelee, lahjoo ja vaatii mahdottomia kutakuinkin yhtä aikaa.

Ilmapiiirin keventyessä viime vuosisadan loppupuolella syntyi puhe ”kulttuuraineesta”, joka auttoi ymmärtämään ”omaa kulttuuria”. Samalla puhuttiin ”muista kulttuureista” ja ”toisista uskonnoista”, ikään kuin alemmina ja kehittymättöminä, kuten moni muistaa. Tarkoituksena on opettaa traditiota, joka naamioidaan monisatavuotiseksi vaikka sen vallitseva tulkinta on syntynyt viimeisen 50 vuoden aikana.

Mutta näitäkin suurempi on uskonnon opettamisen nonyylifenoli-efekti. Kun monista oppiaineista tyystin puuttuu konteksti, merkitysyhteys, joka selittäisi, miksi ainetta pitäisi oppia, uskonto ehkä voi toimia aineiden kokoojana. Se selittää luonnon kokonaisuuden (luomiskertomuksena), häpeän (syntiinlankeemuksena), seksin (kieltoina, 3. Moos 18), kaupan (kieltoina), avioliiton (kieltoina), väkivallan ja sodan (hurmeisina kertomuksina), yhteiskunnan (valittuna kansana ja niinä, jotka joutuvat ikuiseen tuleen) ja niin edelleen. Tällä tavoin uskonnolla on tärkeä paikka tehdä käsittämättömistä järjetöntä.

Mutta korvaus-efektillä on toinenkin puolensa. Korvatessaan puuttuvat merkitysyhteydet uskonto peittää meiltä tarpeen muuttaa koulua suuntaan, jossa merkitysyhteydet olisivat siellä, missä niitä tarvitaan, itse oppiaineiden ytimessä. Fyysikot ovat todenneet, että koulun opettama fysiikka on sata vuotta ajastaan jäljessä; monessa muussa aineessa tilanne on vastaavanlainen, ei ehkä ajallisesti mutta ajatuksellisesti. Koulun antama maailmankuva on fragmentaarinen, epäjohtonmukainen, arvoissaan sekava ja huonosti motivoiva, koska se sisältää niin monia kohtia, joissa se puhuu itseään vastaan.

Varsinainen n-efekti

Valtio perustuu inhimilliseen toimeliaisuuteen eikä se kaipaa magiaa, koska ihmisten on oltava vastuullisia toimistaan. Sama pätee myös kouluun, jolla ei ole mitään maagisia tavoitteita tai perusteita. Uskonnon opettaminen koulussa omana oppiaineena antaa uskonnolle ilmiönä merkityksen, joka ylittää sen merkityksen yhteiskunnassa. Sama pätee erilliseen ”uskontotietoon”, joka nostaa historialliset kulttuuripiirteet tärkeämmäksi kuin niiden nykyaikaiset ilmentymät taloutena, politiikkana ja ideologioina. Jos me opetamme lapsemme ajattelemaan

omaa elämäänsä tai toisten elämää uskontojen tuloksina, uskontojen määrääminä tai selittäminä, me estämme heitä päätyvästä ajattelemaan yhteiskuntaelämää meillä tai muualla ihmisten tekeminä, valitsemina tai ohjaamina.

Lapsilla – kuten aikuisillakin – on tarpeita, joihin Wikipedia tai laskutaito eivät anna vastauksia, ei edes *Tiede*-lehti. Tällaisia tarpeita ovat ajattelemisen tarve, tarve ymmärtää hyvän ja pahan luonne, tarve perustella valintansa, tarve ottaa elämä omiin käsiin, tarve vastata teoistaan, tarve ymmärtää vastoinkäymisiä, tarve pelätä sitä, mitä ei ymmärrä, esimerkiksi kuolemaa, tarve rakastaa ja tulla rakastetuksi ja ne monet tarpeet, joista Simone Weil kirjoittaa kirjassaan *Juurtumisen*. Näitä yhdistää epävarmuus, koska kukaan toinen ei voi, ainakaan loputtomasti, sanella, kuinka tarpeet tyydytetään. Josakin vaiheessa ihminen on yksin tarpeittensa kanssa ja joutuu ottamaan niihin kantaa itse.

On rikos ihmisyyttä vastaan huijata lasta uskomaan, että joku muu hoitaisi nämä asiat. Lasta voi suojella johonkin määrään asti mutta ei yhtään pidemmälle. Koulussa viimeistään lapsen on nähtävä, että on asioita, jotka lankeavat aina itselle. Tässä lasta voi tukea, mutta tukemista ei ole, että salaa tai julkisesti, tietona tai tunnustuksellisesti, antaa ymmärtää, että joku muu tietää vastaukset tai että on löydettävissä ”lopullinen ratkaisu”.

Uskonnon opettaminen on kahdella tavalla vaarallista. Toisaalta se antaa valtaa sekalaiselle joukolle ihmisiä, kirkon työntekijöitä, maallikkosaarnaajia, uskovaista tätejä ja setiä, moralisteja, poliittisia kiihkoilijoita, ja toisaalta se näyttää täyttävän tarpeen ratkaisuille mutta todellisesti vain täyttää kolon täyttämättä tehtävää. Uskonnon opettaminen omana aineenaan antaa kuvan, että jokin organisaatio tietää paremmin, antaa vastauksia ja tekee puolestasi sen, mitä et itse viitsi tehdä. Jos se ei ole uskonto, johon ”perinne” on sinut liittännyt, se voi olla jokin toinen. Mutta, ja ehdottomasti, se on jossakin.

Tällä tavoin levitetään nonyylifenoli-soluja paikkoihin, joissa ihmiselle olisi tarjottuna tilaa ajatella, ratkaista ja valita itse. Ajattelemisen korvataan raamatunlauseilla, ratkaisut tynnyttelyllä ja valinnat peitetään. Syyksi sanotaan, ettei ihmistä voi heikkoudessaan laittaa ”kovien vaatimusten” eteen. Mutta silti häntä valmistetaan kollektiiviseen hallusinaatioon, vastaanottamaan jotain, joka on määritelty etukäteen ja jonka oikeellisuutta valvotaan tarkoin. Koska koulu on jo opettanut, että uskonnot ovat tärkeitä, kaikki tämä toimii kuin väärä raha.

Uskonnon asema koulun oppiaineena antaa sille statuksen, jota sille eivät voisi antaa rukoushuoneet tai uskonsodat. Meidät on valmistettu olemaan hauraita, vastaanottavia kryptisille hokemille, avoimille syille, joissa väijyy tarkka kontrolli, ja – ennen kaikkea – olemaan ajattelematta, sallimaan n-efekti, olemaan valitsematta. Uskonto ei ole koskaan valinta, koska se on niin monin tavoin valmisteltu hyväksi ja kauniiksi jo etukäteen. Ja sellaisena se vie tilan mutta ei täytä tehtävää.